DİYALEKTOLOG Ağız Araştırmaları Dergisi KIŞ WINTER 2013 ● SAYI NUMBER 7 ● SAYFA PAGE 13-30

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA KULLANILAN DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİR(LER)İ ÜZERİNE*

*Özgür AY***

ÖZET

Türkiye Türkçesi (TT)'nin sağlıklı ve eksiksiz bir gramerinin yazılabilmesi için, kendisine kaynaklık eden TT ağızlarının çözümlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu makalede, TT ağızlarında dönüşlülük zamirlerinin kullanılışları üzerinde durulacaktır. Makale hazırlanırken, konu ile ilgili literatür taraması yapılmış ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan 60 ilden derlenmiş metinlerden hareketle TT ağızlarında dönüşlülük zamirlerinin kullanılışı ayrıntılarıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Dönüşlülük Zamiri, Zamirler.

THE USE OF REFLEXIVE PRONOUNS IN THE DIALECTS OF TURKEY TURKISH

ABSTRACT

It is of great importance to analyze the dialects of Turkey Turkish to write a comprehensive grammar of Turkish as the dialects are the very main sources of Turkish. In this article, the use of reflexive pronouns in the dialects of Turkey Turkish will be studied. While preparing the present article, a literature study was carried out and the use of reflexive pronouns was examined in detail in the texts collected from the dialects of sixty cities within the borders of the Turkish Republic.

Keywords: The Dialects of Turkey Turkish, Reflexive Pronouns, Pronouns.

GİRİŞ

Türkiye Türkçesi (TT) ağızları üzerinde bugüne kadar yapılan çalışmalar içinde derleme ve derlemeye dayalı incelemeler sayı bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Kars'tan Muğla'ya Ordu'dan Şanlıurfa'ya kadar pek çok yöre ağzı bu tür çalışmalarla değerlendirilmiştir.

Derlemeler ve derleme-inceleme niteliğindeki bu çalışmalar, ağızların bütünü üzerinde yapılacak karşılaştırmaların da ana malzemesini oluşturacaktır. TT ağızları üzerine yapılacak karşılaştırma çalışmalarının artması, ağızlarımızın sınıflandırılması ve ağız atlasımızın hazırlanması çalışmalarına da büyük katkı sağlayacaktır. Bu amaçla, biz de bu bildirimizde ağızlarımız üzerinde yapılan derleme çalışmalarından yola çıkarak, TT ağızlarında dönüşlülük zamirinin kullanılışını (görüntüsünü) ortaya koymaya çalışacağız.

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan 60 ilden derlenmiş ve çoğu yayınlanmış metinler kullanılmıştır. Dolayısıyla çalışma bu 60 ilden derlenmiş metinlerle sınırlıdır.

---

* II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (21-23 Mayıs 2009, Kafkas Üniversitesi)'nda sunulan bildiri metnidir.

** *Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Uşak - TÜRKİYE, E-posta: drozguray@gmail.com.*

Resim 1: Sarı: İncelenen Bölgeler; Beyaz: Çalışmaya Dâhil Edilmeyen Bölgeler

TT ağızlarında dönüşlülük zamirlerinin kullanılışına geçmeden önce, zamirler ve dönüşlülük zamirleri kavramları üzerinde durmak son derece yararlı olacaktır.

Zamirler, en genel tanımıyla "*adların yerini tutan, kişileri ve nesneleri temsil veya işaret ederek karşılayan gramer kategorisidir.*"[1] Türkçede Şahıs Zamirleri adıyla ayrıntılı bir inceleme yapan Yıldız KOCASAVAŞ, eserinde zamirler ile ilgili gramerlerimizde verilenleri sıraladıktan sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "*O halde zamir, diğer nesne adları gibi direkt nesneyi karşılayan kelimeler olmayıp konuşan (mütekellim), konuşulan (hitap edilen), üçüncü şahıs (mütekellim ve muhatabın dışındaki) gibi varlıkları temsili olarak veya işaret etmek suretiyle belirleyen kelimelerdir.*"[2]

Dönüşlülük zamiri ise, "*şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşıyan, onları anlamca katmerli kılan pekiştirilmiş bir tür şahıs zamirleridir. Bunlara dönüşlülük zamiri denilmesinin sebebi, zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren biri işlev yüklenmiş olmasındandır. Şahısların "aslını", "özünü" bildiren ve kendi sözüne iyelik eklerinin getirilmesiyle kurulan bu zamir; kendim, kendin, kendi, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri biçimleriyle bütün şahısları temsil eder.*"[3]

TT yazı dilinde dönüşlülük zamiri olarak "*kendi*" kelimesi kullanılmaktadır. Bugüne kadar Türkçe kelimelerin etimolojisi ile ilgili pek çok yayın yapılmış olmasına rağmen "*kendi*" dönüşlülük zamirinin kökeni üzerinde doyurucu bir açıklama yapılmamıştır. "*kendi*" dönüşlülük zamirinin etimolojisi için belli başlı etimoloji çalışmalarına baktığımızda şu durumla karşılaşırız:

Hasan EREN, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü adlı çalışmasında "*kendi*" maddesine yer vermemiştir.[4]

[1] Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 399.
[2] Yıldız Kocasavaş, **Türkçede Şahıs Zamirleri**, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 29.
[3] Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 414-415.
[4] Hasan Eren, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999.

Sir Gerard CLAUSON, meşhur eserinde "*kendi*" maddesine yer vermiş, kelimenin tarihi Türk lehçe ve şivelerindeki kullanılış şekillerini ve örneklerini göstermiştir. Ancak kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.[5]

Martti RÄSÄNEN, Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen adlı eserinde *kendi* kelimesinin, Eski Türkçede *käntü*; Uygurca ve Karahanlıcada *kändü*; Osmanlı Türkçesinde *kändü*, *kändi*, *ġändi*; Kırım Türkçesinde *gändi*, Kuman Türkçesinde *kendi*, *kensi*, Balkar Türkçesinde *kesi*, Karaçay Türkçesinde *kesi*; Yakut Türkçesinde *kini*, Moğolcada *gendün* şekillerinde kullanıldığını belirtmiş, kökeni hakkında bir bilgi vermemiştir.[6]

Zeynep KORKMAZ da hazırladığı gramer kitabında *kendi* zamirinin oluşumu ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "*Dönüşlülük zamirleri de tıpkı şahıs zamirleri gibi ad çekim ekleri alarak çekime girerler, tamlama ve gruplar oluşturabilirler. Yalnız, çekim sırasında kendi sözü ile 3. şahıs iyelik eki arasına bir zamir n'si girer… Dönüşlülük zamirinin 3. Şahıs teklik biçimi hem kendi hem de kendisi şekliyle kullanılmaktadır. Burada kurala uygun biçim kendisi olmak gerekir. Ancak, kendi sözündeki –i son ses ünlüsünün 3. Şahıs iyelik eki sanılarak zamire +si iyelik ekinin getirilmemiş olması, böylece ikinci bir kendi şeklini doğurmuş ve kullanım da bu şekliyle yaygınlaşmıştır. Ayrıca, üçüncü şahıs kendisi biçiminin, Eski Anadolu Türkçesindeki pekiştirilmiş birleşik kendü öz+i zamirinden kendü öz+i>kendüzi>kendisi gelişmesiyle oluşması da söz konusudur. Burada –z->-s- değişmesi de –si iyelik ekinin etkisine bağlanabilir.*"[7]

TT AĞIZLARINDA DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRİ

TT ağızları incelendiği zaman ise "dönüşlülük zamiri" olarak şu üç farklı şeklin kullanıldığı görülmüştür:

- KENDİ
- ÖZ
- ŞAHIS ZAMİRİ (+) ŞAHIS ZAMİRİ+HAL EKİ

I. KENDİ

(kendi / kendü / kēni / kenni / gendi / gendü / gēni / genni …)

Oğuz grubu Türk lehçe ve şivelerinin karakteristik dönüşlülük zamiri olan "*kendi*" kelimesi, TT ağızlarında kullanılan en yaygın dönüşlülük zamiridir. Türkçenin tarihi süreci içerisinde tonlulaşması (*gendi, gendin, gendimiz… vs.*) beklenirken tonsuz şekli ile (*kendi, kendin, kendimiz… vs.*) yazı dilimizde kullanılan "*kendi*" zamirinin ağızlarımızda yazı dilimizden farklı pek çok alamorfu ile kullanıldığı görülmüştür.

TT yazı dilinde, "kendi" şeklinde kullanılan dönüşlülük zamirinin ağızlarımızda uğradığı ve bizim tespit edebildiğimiz belli başlı ses değişiklikleri şunlardır:

1. İlk Seste Tonlulaşma (k > g Değişmesi)

TT ağızlarında "*kendi*" dönüşlülük zamirinin ilk seste tonlulaşması oldukça yaygın bir hadisedir. Ağızlarımız genelinde tonlulaşma yaygın olarak görülse de, bazı ağızlarımızda, yazı dilimizin de tesiriyle, karakteristik bir şekilde "*kendi*" zamirinin tonsuz şekliyle kullanıldığı

[5] Sir Gerard Clauson, **An Atymolojical Dictınary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford Universsity Press, London 1972, s. 728-729.
[6] Martti Räsänen, **Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen**, Helsinki 1969, s. 252.
[7] Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 414-416.

görülmüştür. Özellikle Kütahya, Muğla, Manisa, Afyon, Uşak, Eskişehir, Antalya, Isparta, İzmir, Aydın, Burdur, Denizli, Balıkesir, Zonguldak, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Bartın, Karabük ağızlarında ve Trabzon'un Şalpazarı ve Beşikdüzü ilçeleri dışındaki bölgelerinde, Diyarbakır ve Bingöl illerimizden derlenmiş metinlerde "kendi" dönüşlülük zamirinin ilk seste tonsuz olarak kullanılması yaygındır.

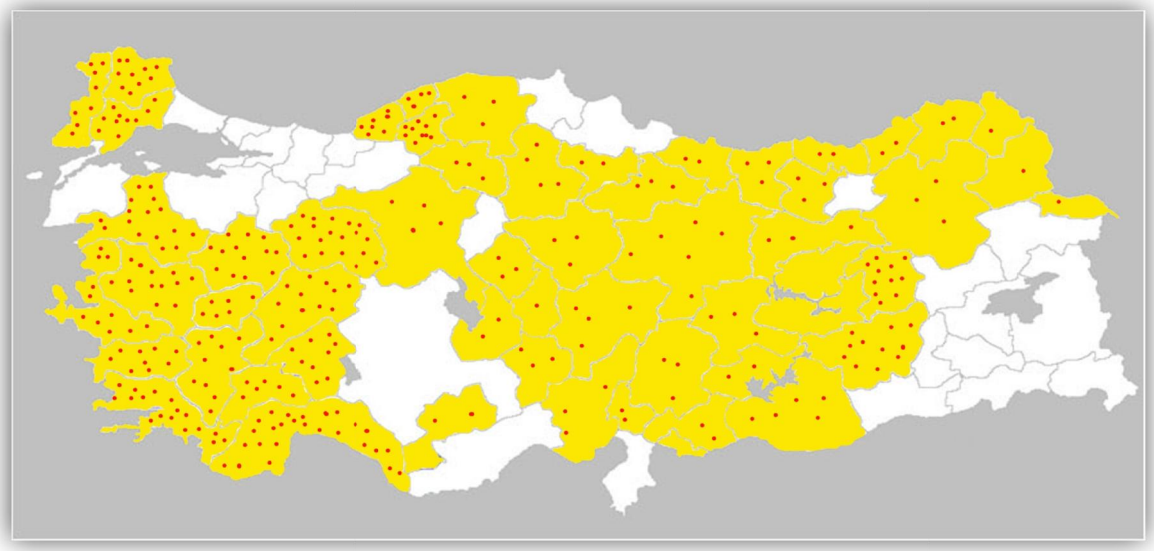

Resim 2: "*kendi*" Dönüşlülük Zamirinin İlk Seste Tonsuz Olarak Kullanıldığı Yerler

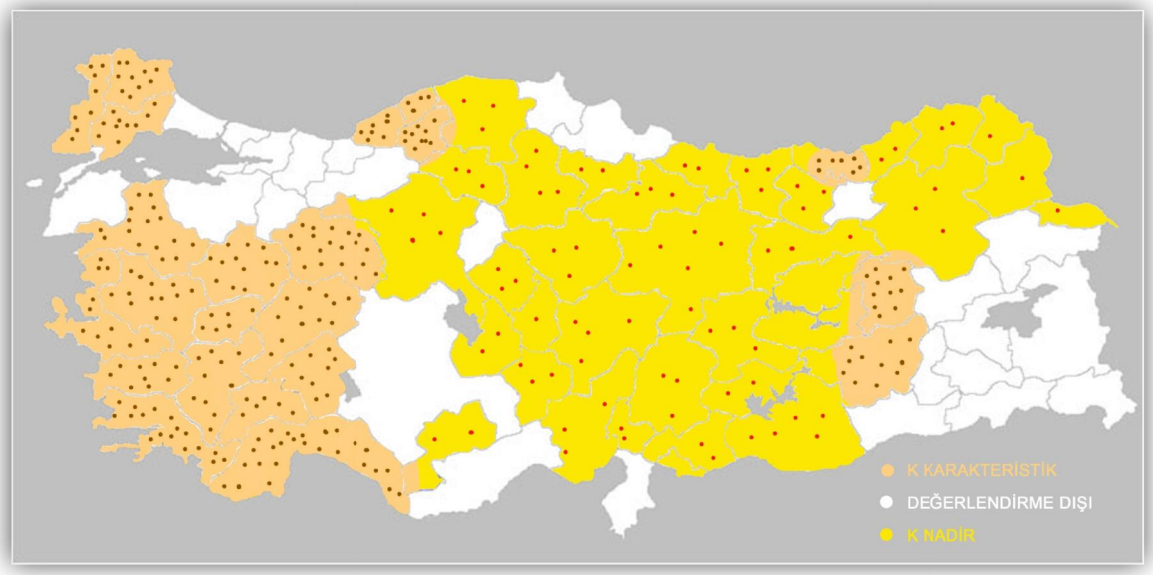

Resim 3: *"kendi" Dönüşlülük Zamirinin İlk Seste Tonsuz Şekilde Yaygın Olarak Kullanıldığı Yerler*

Örnekler:

- *sētiniñ fazlasını* ***kendimiz*** *yėme'liK sofralıĶ diliyoz pıçaolarınan.* (Muğla/Milas/Kapıkırı K., MuğA, 156/I-32/13)
- *ben de furuldum sandettim* ***kendimi****.* (Manisa/Turgutlu, ADÜM I, 23)
- *hepsini saydım ġāri ben* ***kendi*** *ġafama göre.* (Kütahya, KütYA, 149/III/31)

- *o anda ġāri, bi anda* ***kendime*** *geldim.* (Isparta/İskender M., /136/VIII/96)
- ***kêndi*** *işimä* ***kêndi*** *aḳlım ermiyo.* (Balıkesir/Bakacak K., ADÜM I, 6)
- *sen* ***kendini*** *ölmüş ġabul_ėderek ölürsüñ.* (Zonguldak/Alaplı/ Küçükkaymaz K., ZBKİA, 120/5/68)
- *natur_ōlu kendir darayo / ölümünü* ***kendi*** *arayo.* (İzmir/Tire, ADÜM I, 95)

Kastamonu, Çankırı, Ankara, Karaman, Çorum, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Aksaray, Adana, Amasya, Tokat, Ordu, Sivas, Kayseri, Osmaniye, Kahramanmaraş, Gaziantep, Adıyaman, Malatya, Şanlıurfa, Elazığ, Tunceli, Erzincan, Giresun, Gümüşhane, Rize, Erzurum, Artvin, Ardahan, Kars, Iğdır ağızlarında ve Trabzon'un Şalpazarı ve Beşikdüzü ilçelerinden derlenen metinlerde ise, "kendi" dönüşlülük zamirinin ilk sesinin tonlu olarak kullanılması yaygındır.

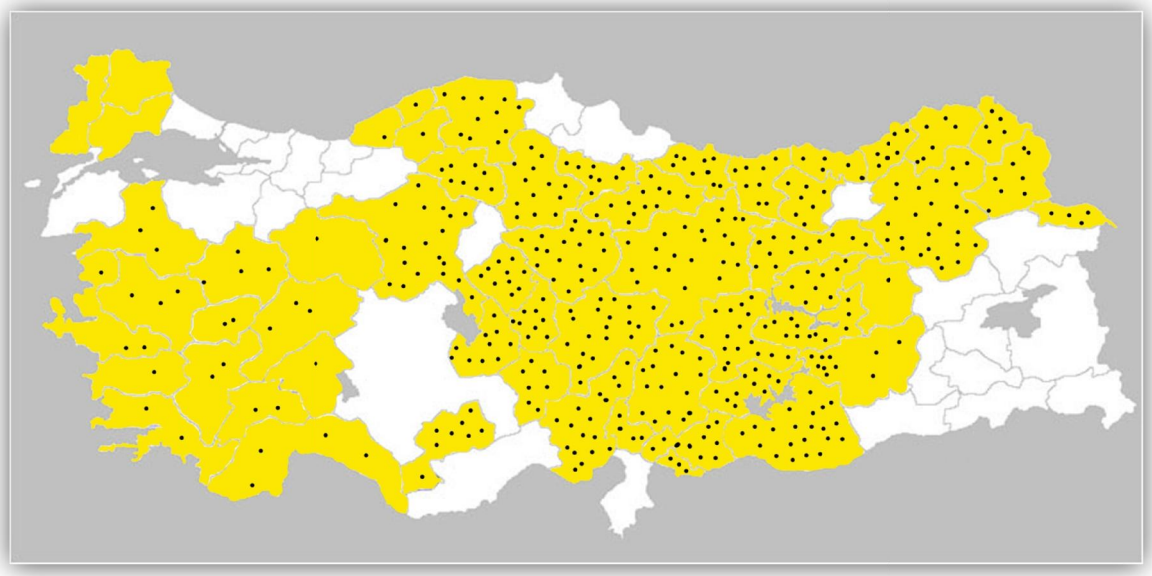

Resim 4: "*kendi*" Dönüşlülük Zamirinin İlk Seste Tonlu Olarak Kullanıldığı Yerler

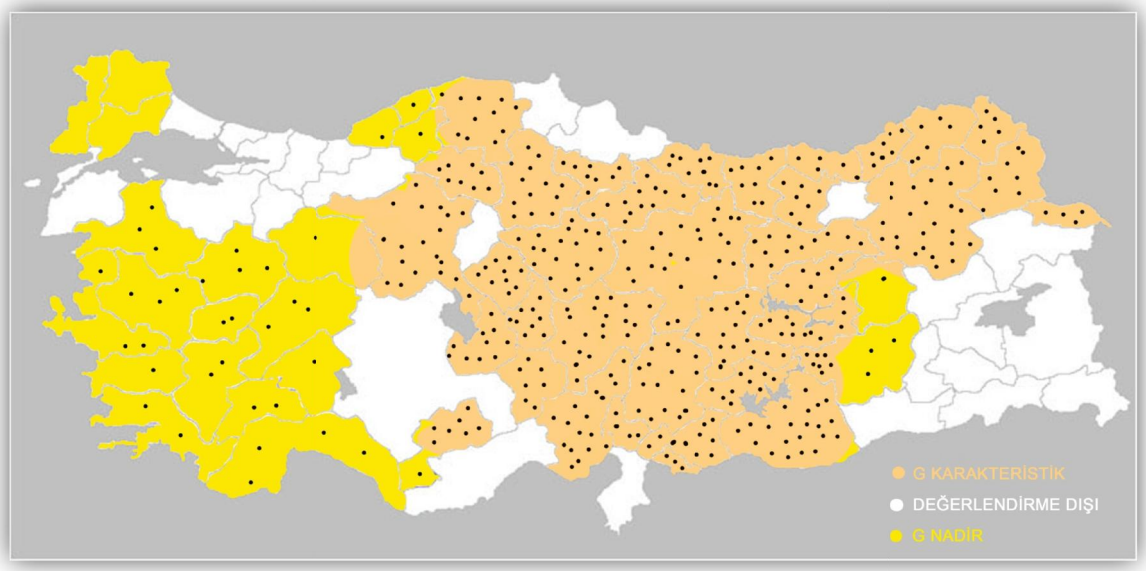

Resim 5: "*kendi*" Dönüşlülük Zamirinin İlk Seste Tonlu Şekilde Yaygın Olarak Kullanıldığı Yerler

Örnekler:

- *ġurban oldūm böyle kerametini ben* ***gendüsünü*** *duydum.* (Tokat/Karkın K., TİYA, 244/9b/14)
- *ekmē, yimē hePsi* ***gendüsünün****.* (Ordu/Perşembe/Kuyluca Köyü, OİYA, 303/113/32)
- *'aniden* ***gendíne*** *'eskeriyeden emír geldí.* (Urfa/Merkez, UrMA, 251/37/89)
- *eñer bize balarsa balar balmazsa* ***gendileri*** *bilir.* (Malatya/Akçadağ/ Yalınbudak Köyü, MalİA, 338/108/13)
- ***gendine*** *idare ediy.* (Erzincan/Çayırlı/Karakulak/Bölükova K., ErzYA, 351/D.5-10/23)
- *dögdüKdan sōra babası* ***gendısını*** *dögdügü içín ġızi ġaçi gidi bi mezarlıḥda sahlani.* (Elazığ/Keban/Bahçeli K., KBAYA, 119/XX/7)
- *ne ġeder döyerse* ***gendini****, ne ġeder vurur.* (Kilis/Öncü Pınar Köyü, KMKA, 28/VI/196).

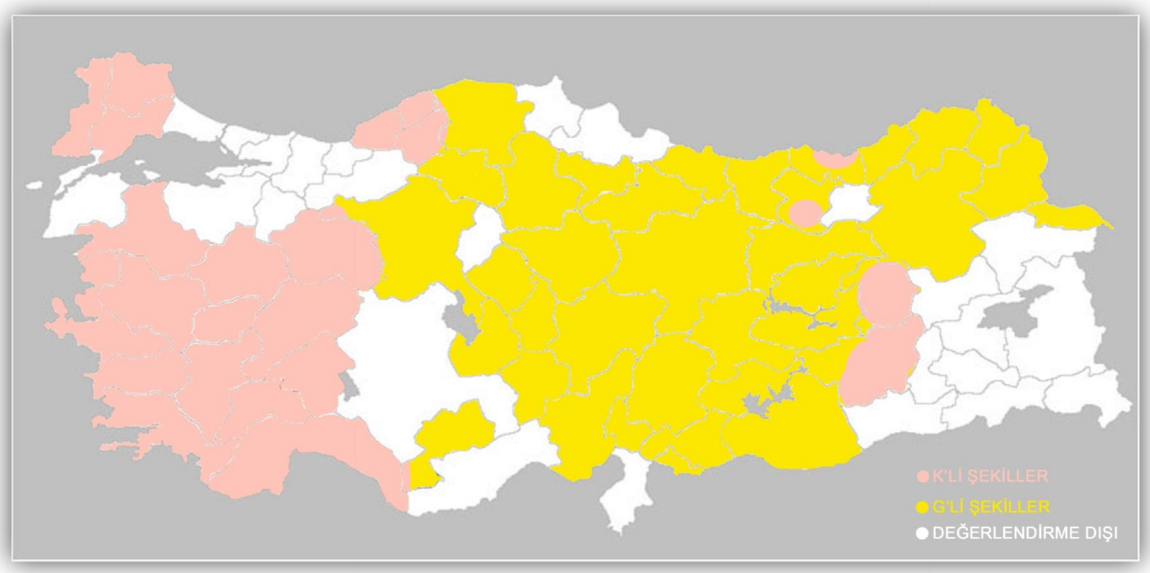

Resim 6: Tonsuz (*kendi*) ve Tonlu (*gendi*) Şekillerinin Türkiye'deki Dağılımı

2. İkinci Ünlüde Yuvarlaklığın Korunması

TT yazı dilinde *kendi* şeklinde ikinci ünlüsü *ince-dar ünlü (i)'*lü olarak kullanılan *kendi* dönüşlülük zamiri, TT ağızlarında Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi ikinci ünlüsü *ince-dar-yuvarlak ünlü (ü)'*lü olarak da yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir.

Kastamonu, Amasya, Tokat, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Tokat ağızları ile Erzurum ve Sivas'ın Karadeniz Bölgesine yakın yerlerinde *kendi* zamirinin ikinci ünlüsünün yuvarlak ünlülü olarak söylenmesi karakteristiktir.

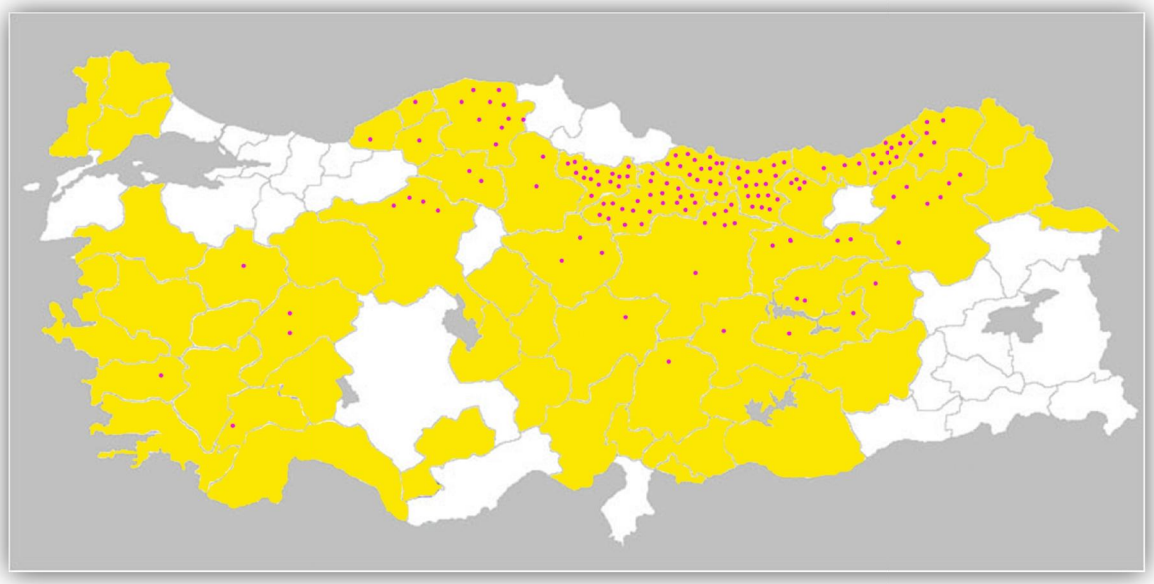

Resim 7: *kendi* Zamirinin İkinci Ünlüsünün Yuvarlak Ünlülü Olarak Kullanıldığı Yerler

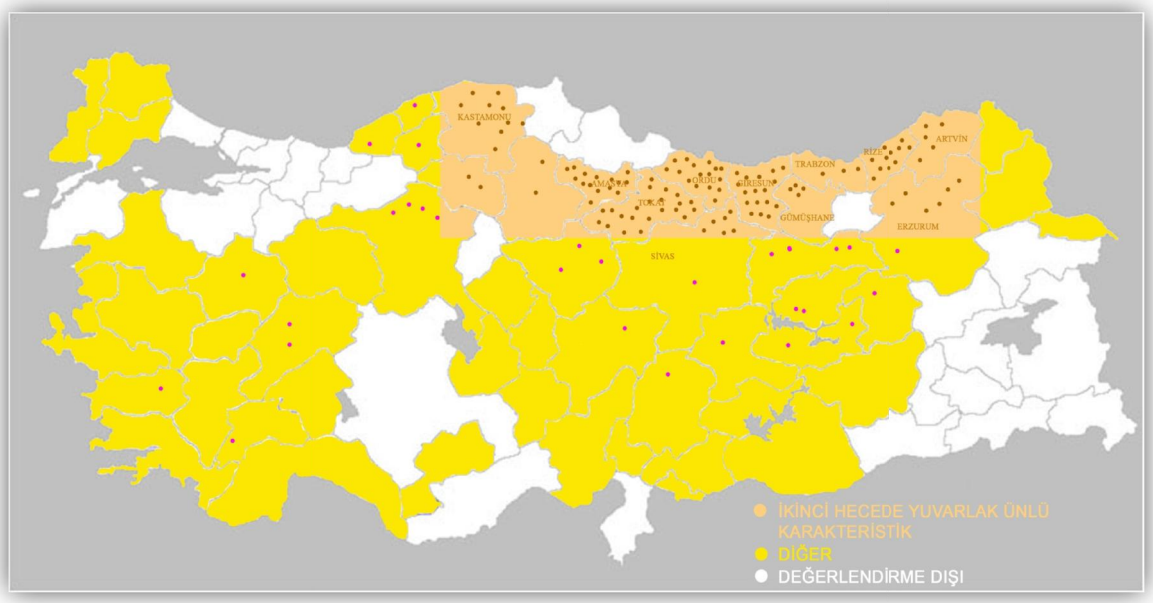

Resim 8: *kendi* Zamirinin İkinci Ünlüsünün Yuvarlak Ünlülü Şekilde Yaygın Olarak Kullanıldığı Yerler

Örnekler:

- *ben* ***gendümü*** *intiḥar ediyim diyi.* (Tokat/Reşadiye/Büşürüm K., TİYA, 373/81b/135)
- *silah atanaca at ōlanı atıyo* ***gendü*** *ġaçıyo.* (Tokat/Artova, TİYA, 276/26/131)
- *atruk bizum* ***ġendumuzun****, yapsak ya'paruk.* (Rize/İkizdere/Çamlık K., RizİA, 254/26a/10)
- ***ġendumden*** *bi şe an'lamam.* (Rize/Kalkandere/Kayabaşı K., RizİA, 249/22a/26)
- ***gendünü*** *görmedük şünki.* (Ordu/Çatalpınar/Sayacatürk K., OİYA, 205/36/1)

Kütahya, Muğla, Balıkesir, Manisa, Şanlıurfa, Isparta, Zonguldak, Bartın, Karabük, Erzincan, Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır, Diyarbakır, Adıyaman, İzmir, Aydın, Denizli, Burdur, Niğde, Aksaray, Nevşehir, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Ankara, Elazığ ağızlarında ve Trabzon'un Şalpazarı ve Beşikdüzü dışındaki bölgelerinde daha çok ince-dar ünlülü şekillerin kullanıldığı görülmüştür.

- *ḫalısına, kilimine varıncaya ġadar* ***kendimiz*** *doḳuruz.* (Kütahya/Domaniç/Gozluca Köyü, KütYA, 238/LI/55)
- *daha önce de tapıyı* ***kendilerine*** *kesdiriyollar.* (Muğla/Fethiye/Döğer K., MuğA, 256/II-4/18)
- ***kēndi*** *işimä* ***kēndi*** *aḳlım ärmiyo.* (Balıkesir/Bakacak K., ADÜM I, 6)
- *ya kellesi ya* ***kēndisi*** *gelmeli.* (Burdur/Merkez, ADÜM I, 119)
- *gadınná da ayriten* ***kendilerine*** *göre bayram edēlē.* (Manisa/Salihli/Pazar K., ADÜM I, 24)
- *ula dėyem kel dermaníní bulsa* ***gendí*** *başına yaḫar.* (Şanlıurfa/Merkez, UrMA, 152/6/3)
- ***kendi*** *de dama çıḳmış.* (Isparta/Merkez, IspMA, 139/XVI/16)
- *ben bir tek* ***kendim*** *ġalamam.* (Zonguldak/ Alaplı/ Küçükkaymaz K., ZBKİA, 124/5/213)
- ***gendi gendimizi*** *ġonişiyuḫ.* (Erzincan/Refahiye/Doğandere/Erecek Köyü, ErzYA, 329/D.4-14/13).
- *baḫi ki, ġızın* ***gendi*** *yüzügú orda.* (Elazığ/Hankendi/Sütlüce K., KBAYA, 159/XLVI/47)

3. –nd- > -nn- İlerleyici Benzetmesi

TT ağızlarında özellikle **n** ünsüzü ile biten kelimelerle iyelik eki almış kelimelerden sonra bulunma ve ayrılma hal eklerinin getirildiği zaman görülen bu ilerleyici, yakın ve tam benzetme olayı ağızlarımızda "*kendi*" dönüşlülük zamirinin kulanılışında da yaygın olarak görülmektedir. Özellikle Şanlıurfa, Erzurum, Eskişehir, Malatya, Afyon ağızları ile Diyarbakır ili Çüngüş ve Çermik ağızlarında bu olaya sıklıkla rastlanmaktadır.

Örnekler:

- *vadiye* ***gennílerí*** *gettírír ve bırahır, döner.* (Urfa/Merkez, UrMA, 142/3/123)
- *ben* ***gennim*** *topçiyidim zaten he.* (Erzurum/Horasan, ErİA, 131/0800002/15)
- *yarı* ***kenniye*** *yarı bāna.* (Diyarbakır/Çüngüş/Deveboynu, DİÇÇYA, 224/31/5)
- *gelin gızıñ akrabalarını* ***genni*** *akrabalarını, hamamda gelin gızı yıkarlā.* (Afyon, AMA, 177/3/36).

4. Ünlü Uzaması ve –d- > -Ø- Değişmesi

Zonguldak, Bartın, Karabük, Şanlıurfa, Kırşehir gibi bazı ağızlarımızda nadir olarak "*kendi*" zamirindeki özelikle "**e**" ünlüsünün uzadığı ve bununla birlikte "**d**" sesinin düştüğü gözlemlenmiştir.

Örnekler:

- *o ġada sıḳıntılı* ***kēnimi*** *yataḳdan būya atiyom.* (Zonguldak/Göbü K., ZBKİA, 138/10/13)
- *paramız* ***geníne*** *ġettí.* (Urfa/Merkez, UrMA, 173/13/16)

5. Zamir n'sinin y Olması

Malatya, Erzincan, Elazığ, Ordu, Erzurum, Tunceli, Diyarbakır gibi bazı ağızlarımızda, *kendi* dönüşlülük zamirinin bünyesinde bulunan ve hal eklerinin getirilmesi sırasında ortaya çıkan **zamir n**'sinin özellikle **yönelme** ve **belirtme** hal ekleri önünde yerini sürekli bir ünsüz olan "**y**" sesine bıraktığı da görülmüştür.

• bu(n)+a	kendi(n)+e
• bu(n)+u	kendi(n)+i
• bu(n)+da	kendi(n)+de
• bu(n)+dan	kendi(n)+den
• bu(n)+ca	kendi(n)+ce

kendi(n) (+) i / e > kendiyi/kendiye

Örnekler:

- *birbirimizi mesela gırırdıh gendi ba' ben* ***gendiye*** *diyiken.* (Malatya/Hekimhan, MalİA, 276/41/4-5)
- ***kendiyi*** *memleketen,* ***kendiyi*** *even,* ***kendiyi*** *yolan, çalışmaz mısın?* (Erzurum/Olur/Kekikli K., ErİA, 42/0200101/46)
- *o suyun yanına ġonar ġonmaz* ***gendiy*** *ḫadarlı dut.* (Erzincan/Merkez, ErzYA, 404/D.7-7/59)
- *hėç nāmına* ***gendiya*** *bişė almadılar.* (Elazığ/Keban, KBAYA, 84/II/14)
- *demürcü çelī* ***gendüye*** *bırakī.* (Ordu/Teyneli K., OİYA, 172/6/33)
- *onnan sōre* ***genniye*** *isim ḳoyarlar.* (Diyarbakır/Çermik/Baykal, DİÇÇYA, 128/1/18)
- *sėrek basan basan sıçradı, arḫasına döndü baḫdı ki gögerçin* ***gendiyi*** *ilerlemiş.* (Tunceli/Hozat, GDİAT, 124)

II. ÖZ

(öz, özüm, özüñ, özü, özümüz, özüñüz, özleri …)

TT ağızlarında dönüşlülük zamiri olarak yaygın bir şekilde kullanılan "***kendi***" zamirinin yanında, Azerbaycan Türkçesinin de tesiriyle, özellikle Doğu Anadolu ağızlarımızda "***öz***" dönüşlülük zamirinin de kullanıldığı görülmüştür. Hatta aynı kişiden derlenen metinlerde hem "kendi" hem de "öz" şekillerinin yan yana kullanıldığı da görülmektedir:

Örnekler:

- *ben* ***özümü*** *ġasaba vermirem… tezden bir burdan ġalıp da gėdip daşların altını altını ovacıyıl da* ***gendimize*** *bir siper, ev, yuva, yapana ġadár zaman ġaybolur.* (Iğdır/Tuzluca/Turabi K., KİA, 304/69/11-20)
- ***gendisi*** *de teci'zat ġuşandı… doğru gemiçinin şeyleri var,* ***özünüz*** *bilersiniz.* (Kars/Merkez/Kümbetli K., KİA, 330-333/83/21-137)

Özellikle, Kars, Ardahan, Iğdır ve Diyarbakır ağızlarında "*kendi*" dönüşlülük zamiri ile birlikte "öz" zamiri de kullanılmaktadır. Malatya'dan ve Eskişehir'in Mihalıççık ilçesinden derlenen birkaç örnekte de "öz" zamirinin kullanıldığı görülmüştür.

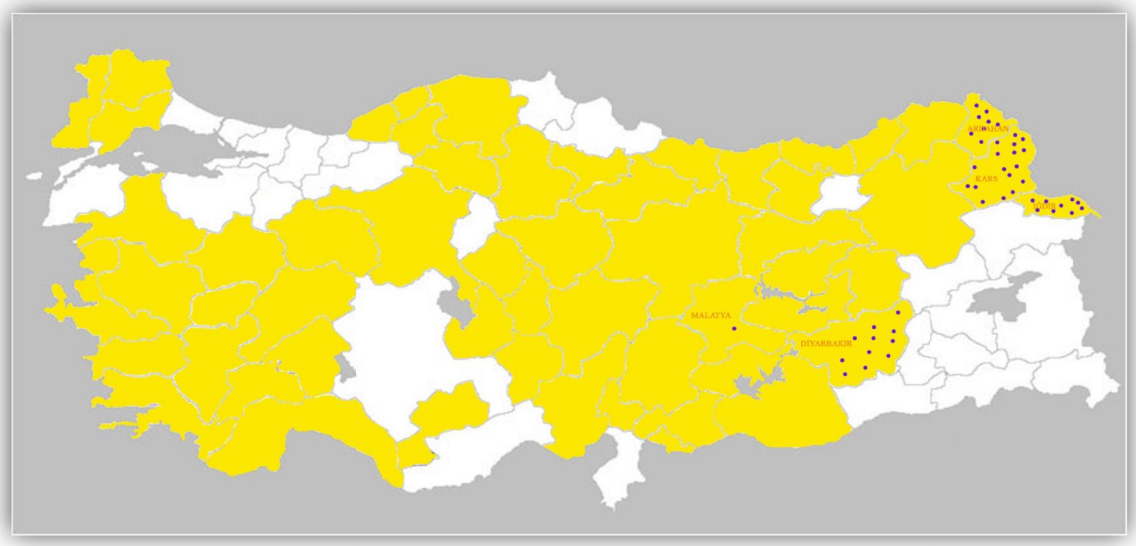

Resim 9: *öz* Zamirinin Kullanıldığı Yerler

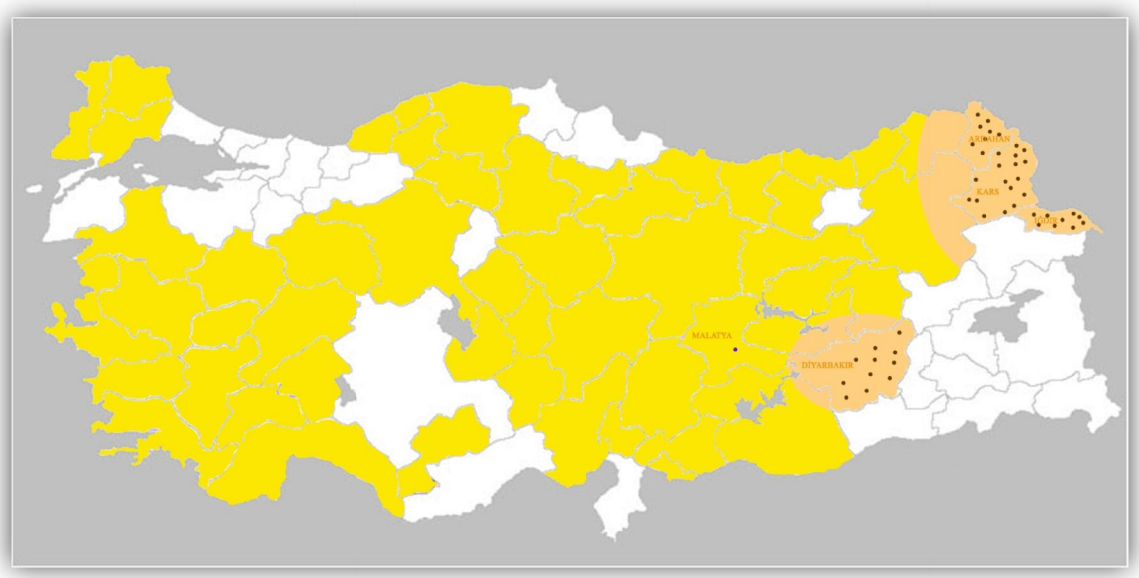

Resim 10: *öz* Zamirinin Yaygın Olarak Kullanıldığı Yerler

Örnekler:

- *yarsını* ***özü*** *yedi, yarsını da arvadı yedi.* (Ardahan/Çıldır/Koçgüden K., KİA, 355/91a/27)
- *sen uşahsan, sen* ***özüñü*** *bilmezsen.* (Ardahan/Çıldır/ Meryem K., KİA, 364/94a/19)
- *kişinin papağını da aldı,* ***öz*** *başına ġoydu.* (Ardahan/Göle/Boğatepe K., KİA, 96)
- *yazığ_ollu saña āşığ elesger,*
  özüñ *gėtdiñ, sözüñ ġaldı dünyada.* (Iğdır, KİA, 269/50c/68)
- *bu bilbili götdü, aradan çıẖdı.* ***özünü*** *yetirdi sarı dėve.* (Iğdır/Kasımcan K., KİA, 283/56/140)
- *elmanın bir üzünü* ***özüñ*** *yė, bir üzünü de sultan ẖanım yėsin.* (Iğdır/Tuzluca/Eğrekdere K., KİA, 308/72/16)
- ***özüm*** *de boyunna mindim.* (Kars/Merkez/Kalaiçi M., KİA, 324/80/11)
- *doğru gemiçinin şeyleri var,* ***özünüz*** *bilersiniz.* (Kars/Merkez/Kümbetli K., KİA, 333/82a/137)
- *ben* ***özümü*** *daşıya bilirem mi ki siz de mènim sırtıma minesiñiz.* (Kars/Merkez/Çağlayan K. KİA, 332/82a/107)
- *senisiz ne ne yapam* ***özüm*** *bu karanlık Kövde.* (Malatya/Pötürge/Merkez, MalİA, 317/83/27).
- *bu deyişleriyle içten coşduran,*
  göñül vėren beni aşġa ḳoşduran,
  nurşah'ın sazında ***özüñ*** *taşdıran,*
  göñüller yâri, can Ġoca Yunus'a. (Eskişehir/Mihalıççık/Çardak K., EİMİYA, 342/21/19.

Aynı "*kendi*" zamirinde olduğu gibi, "*öz*" zamirinin arka arkaya tekrarı ve ikinci "*öz*" sözüne iyelik ve yönelme durumu eklerinin getirilmesi ile de pekiştirilmiş dönüşlülük gösteren zarflar oluşturulmaktadır.

- ***özü özüne*** *arvadına dedi ki.* (Iğdır/Tuzluca/Üçkaya K., KİA, 316/74/107)
- ***özü̈ özüne*** *tüşünör.* (Ardahan/Göle/Boğatepe K., KİA, 341/84a/37)

III. ŞAHIS ZAMİRİ (+) ŞAHIS ZAMİRİ + HAL EKİ

(ben bana, sen sana, ben beni, biz bize, siz size, sen seni, …)

TT ağızlarında "*kendi*" ve "*öz*" dönüşlülük zamirlerine göre daha dar bir çevrede, dönüşlülük zamiri göreviyle kullanılan yapıdır. Şahıs zamirlerinin tekrarlanması ile oluşturulan bu yapı, "*kendi*" ve "*öz*" zamirlerinin tekrarlanması ile yapılan "*kendi kendine*", "*özü özüne*" gibi yapılardan örnekseme yolu ile oluşturulan ve dönüşlülük zamiri olarak kullanılan bir şekildir.

Şeklin TT ağızlarından tespit edilen örnekleri incelendiğinde sadece 1. ve 2. kişi teklik ve çokluk zamirlerinin tekrarlanması ile yapılmış dönüşlülük zamiri şekillerine rastlanmıştır. 3. kişi zamirinin tekrarlanması ile yapılmış dönüşlülük zamiri şekillerine ise hiç rastlanmamıştır.

- *ben bana.* "kendi kendime" (Adıyaman, AYA, 108)
- *sen sana* "kendi kendine" (Adıyaman, AYA, 108)

- *ben beni* “kendimi” (Adıyaman, AYA, 108)
- *biz bize* “kendi kendimize” (Adıyaman, AYA, 108)
- *siz size* “kendi kendimize” (Adıyaman, AYA, 108)

Bu dönüşlülük zamiri şekli, Diyarbakır, Adıyaman ve Şanlıurfa ağızlarımızdan derlenmiş metinlerde yaygın olarak kullanılmaktadır.[8]

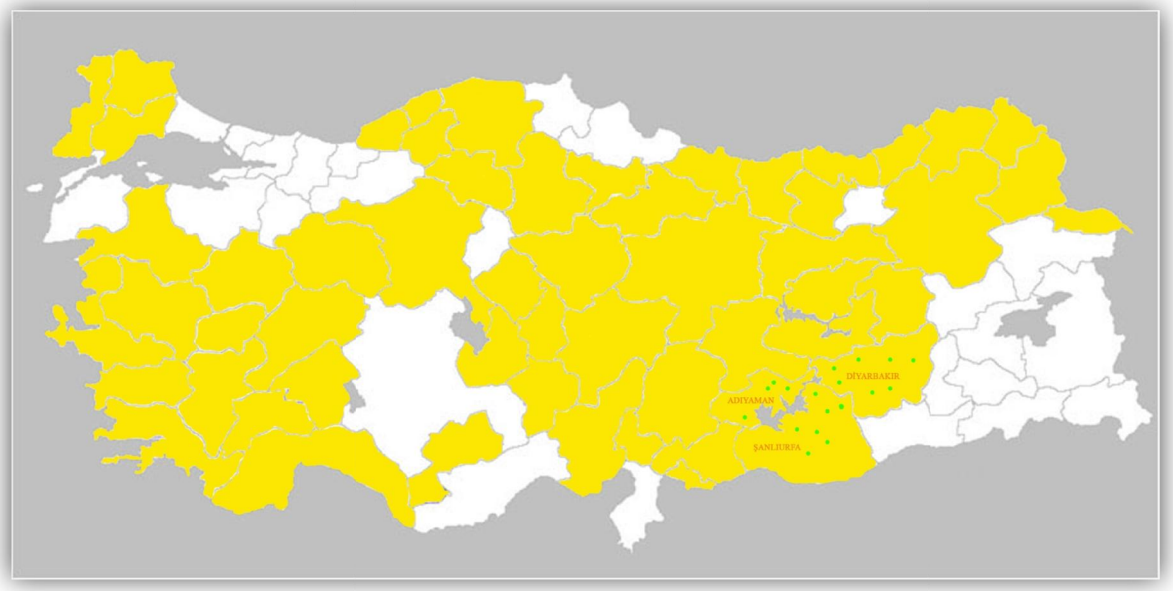

Resim 9: *ŞAHIS ZAMİRİ (+) ŞAHIS ZAMİRİ + HAL EKİ* Şeklindeki Dönüşlülük Yapısının Kullanıldığı Yerler

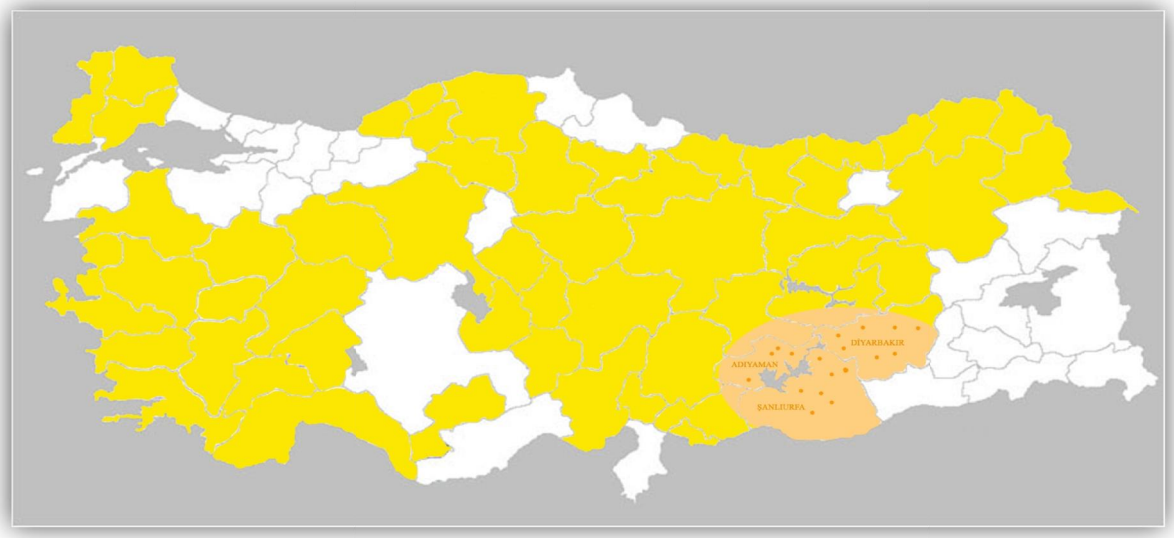

Resim 10: *ŞAHIS ZAMİRİ (+) ŞAHIS ZAMİRİ + HAL EKİ* Şeklindeki Dönüşlülük Yapısının Yaygın Olarak Kullanıldığı Yerler

[8] Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÇELİK ile yaptığımız bir sonbette, Elazığ ağızlarında da “*sen sana, sen seni, sen sahan, sen saha*” gibi yapıların dönüşlülük zamiri olarak kullanıldığını belirtmiş ve “*sen sana anlat. sen saha konuşma.*” örneklerini vermiştir.

Örnekler:

- ***ben bení*** *kehveçı ḳılıġına ḳoydım.* (Urfa, UMA, 220/28/55)
- ***sen siye*** *seçebılırsey, oh!* (Urfa, UMA, 173/13/12)
- *ġalemi ġaşda ġoydun,*
  gözümü yaşda ġoydun,
  sen seni *miryan_etdin,*
  beni ataşda ġoydun. (Adıyaman, AYA, 157/II/83)
- *birden de* ***sen seni*** *béle_benlik de'va etme, ḥácı'sın yav.* (Adıyaman, AYA, 144/I/59)
- *vala kimse beni vurmamiş,* ***ban bān*** *yere düştim.* (Diyarbakır, DİA, 119/XLIV/9)
- *herif içerden baġıri, oari dė^{y}i, nedır, ne konişisan* ***sān sa^{ğ}an****?* (Diyarbakır, DİA, 70/III/75)
- *siz ḳariların işi bitmez tükenmez,* ***siz size*** *icat çıharisız.* (Diyarbakır, DİA, 87/XII/20)
- *baġa gel bostana gel*
  zülfini destele gel
  eger anan ooymisa
  sen seni *hastele gel.* (Diyarbakır, DİA, 127/L/9)
- *ondan sōra* ***biz bize*** *dā bilmıdıḥ ne yapah.* (Diyarbakır, DİA, 96/XXIV, 80)

SONUÇ

TT ağızları incelendiği zaman ise "**dönüşlülük zamiri**" olarak şu üç farklı şeklin kullanıldığı tespit edilmiştir.

- KENDİ
- ÖZ
- ŞAHIS ZAMİRİ (+) ŞAHIS ZAMİRİ+HAL EKİ

TT ağızlarının sınıflandırılması ve ağız atlasımızın hazırlanması çalışmalarında ağızlarımızda kullanılan dönüşlülük zamirleri de ağız gruplarını belirleyen özelliklerden biri olarak değerlendirilebilir.

ÖRNEKLERDE KULLANILAN TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

1. Ünlüler:

(-) : Ünlüler üzerinde uzunluk işareti
(´) : Ünlüler üzerinde yarı incelme / kalınlaşma işareti
(˘) : Ünlüler üzerinde kısalık işareti
(°) : Ünlüler üzerinde yarı yuvarlaklaşma işareti
(ˆ) : Ünlüler üzerinde bulanıklık işareti
(˙) : Geniş ünlüler üzerinde yarı daralma işareti
(˜) : Ünlüler üzerinde nazallık işareti
(‿) : Diftong
(ᵢ, ⁱ, ᵘ ...) : Zayıf ünlü

2. Ünsüzler:

(h̯) : Hırıltılı h sesi
(ḥ) : Nefesli h sesi
(ḳ) : Arka damak k'sı
(k̲) : Gırtlak (laryngal) k'sı
(ġ) : Arka damak g'si
(ĝ) : Patlayıcı gırtlak (laryngal) g'si
(ğ) : Sadece RİA'da hırıltılı ğ ünsüzü
(ŋ) : Geniz n'si
(ř) : Titrekliği uzatılmış r sesi
(ś) : Peltek s sesi
(ţ) : Yarı tonlu dişeti-diş ünsüzü
(ʋ) : Çift dudak v'si
(ỳ) : Yarı ünlü dişeti-diş ünsüzü
(yh) : Akıcı, yarı ünlü, tonsuz, birleşik boğumlanmalı gırtlak ünsüzü
(ż) : z-s arasında, benzeşmeyle oluşmuş z sesi
(') : Hemze
(') : Ayın
(´) : Ünsüzlerde telâffuz noktasının öne kaydığını gösteren işaret

Majüskül Harf (Yarı Sedalılık İşareti):

(Ç) : ç-c arası ünsüz
(F) : f-v arası ünsüz
(K) : k-g arası ünsüz
(Ḳ) : ḳ-ġ arası ünsüz
(P) : p-b arası ünsüz
(S) : s-z arası ünsüz
(T) : t-d arası ünsüz
(') : Kendinden sonraki hecenin standart Türkçeden farklı vurgulandığını gösteren işaret.
(ʳ, ʰ, ʰ̯, ḥ, ʸ, ᵍ̆, ᵗ, ᵐ, ⁿ, ᶻ ...): Zayıf ünsüz
(⇗) : Yükselen ton (hecedeki ünlü üzerine konur ve uzunluk da ifade eder)
(¬) : Alçalan ton (hecedeki ünlü üzerine konur ve uzunluk da ifade eder)
(◡) : Bağlantı (liaison) işareti

ÇALIŞMADA TARANAN METİNLER VE KISALTMALARI

AA : Mehmet Aydın, **Aybastı Ağzı (İnceleme, Metin, Sözlük),** TDK Yayınları: 796, Ankara 2002.

AAA : Yusuf Avcı, **Amasya Aydınca Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük),** Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1988.

AAT : Ahmet Caferoğlu, **Anadolu Ağızlarından Toplamalar,** TDK Yayınları: 82, Ankara 1994.

AAÜBD: M. Nurullah Yeşil, **Alaşaehir Ağzı Üzerine Bir Deneme,** İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Bitirme Tezi, Malatya 1997.

ADÜM I: Ahmet Caferoğlu, **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I**, TDK Yayınları: Ankara 1994.

ADÜM II: Ahmet Caferoğlu, **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II**, TDK Yayınları: 587, Ankara 1994.

AİAÖ : Ahmet Caferoğlu, "Aydın İli Ağızlarından Örnekler", **TDAY Belleten 1965**, Ankara 1966, 1-28 s.

AkCA : Ahmet Caferoğlu, "Akhisar ve Cihanbeyli Ağızları", **TDAY Belleten 1967**, s. 1-38.

AKD : Selahattin Olcay, Ahmet Bican Ercilasun, Ensar Aslan, **Arpaçay Köylerinden Derlemeler**, TDK Yayınları: 419, Ankara 1998.

AMA : Erdoğan Boz, **Afyon Merkez Ağzı (Dil Özellikleri, Metinler, Sözlük),** Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları: 28, Afyon 2002.

AOİA : Faruk Yıldırım, **Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I-II,** TDK Yayınları, Ankara 2006.

ArtYA : Turgut Açar, **Artvin ve Yöresi Ağızları**, Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi, Erzurum 1972.

AvA : Ayşen Kılıç, **Avşar Ağızları,** Erciyes Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1991.

AYA : Sadi H. Nakipoğlu, **Adıyaman ve Yöresi Ağızları**, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde 2001.

BarYA : Zeynep Korkmaz, **Bartın ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları: 584, Ankara 1994.

BDA : Talat Dinar, **Başmakçı ve Dazkırı Ağzı,** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2006.

BDM : Hayasi Tooru, **A Turkish Dialect In North-Western Anatolia -Bolu Dialect Materials-**, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa (ILCAA) Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo 1988.

BMİKA: Pâki Küçüker, **Bingöl Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları,** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1983.

ÇYA : Ahmet Akçataş, **Çay Yörük Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 1996.

DİA : Münir Erten, **Diyarbakır Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, TDK Yayınları: 556, Ankara 1994.

DİAT : Ahmet Caferoğlu, **Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yayınları: 62, Ankara 1995.

DİÇÇYA: Sadettin Özçelik, Erdoğan Boz, **Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük),** TDK Yayınları: 789, Ankara 2001.

DİGGBA: Turgut Tok, **Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları**, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Denizli, 2002.

DS : **Derleme Sözlüğü**, 12 Cilt, TDK Yayınları, Ankara 1963-1982.

DTYA : Selâhattin Olcay, **Doğu Trakya Yerli Ağzı (İnceleme-Derleme-Dizin)**, TDK Yayınları: 580, Ankara 1995.

EBKA : Kemal Yavuz, "Ermenek Kazasının Başdere Köyleri Ağzı I", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi (Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı)** Fasikül 2, S.11, Ankara 1979, s. 451-497.

EdİA : Emin Kalay, **Edirne İli Ağızları**, TDK Yayınları: 694, Ankara 1998.

EİMİYA: Canan İleri, Eskişehir İli Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağızları, TDK Yayınları: 940, Ankara 2008.

EKTA : Nuray Açıkgöz, **Emirdağ Kaçarlı Türkmenleri Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1990.

ErzİA : Efrasiyap Gemalmaz, **Erzurum İli Ağızları (İnceleme - Metinler - Sözlük ve Derlemeler)**, 2. C., Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1978.

ErznYA: Mukim Sağır, **Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük),** TDK Yayınları: 565, Ankara 1995.

EYA : Hülya Pilancı, **Eskişehir ve Yöresi Ağızları,** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1991.

EYAD : Tuncer Gülensoy-Ahmet Buran, **Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler 1**, TDK Yayınları: 572, Ankara 1994.

GBAA : Zeynep Korkmaz, **Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ses Bilgisi (Fonetik)**, Ankara 1956.

GDİAT: Ahmet Caferoğlu, **Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yayınları, Ankara 1995.

GKAYA: Sabri Özcan San, **Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

HarA : Zülfü GÜLER, **Harput Ağzı**, Elazığ Belediyesi Yayınları, Elazığ 1992.

HTM : Tuncer Gülensoy, "Erzurum Ağzı İle Hatem-i Ta'ī Masalı", **Türkoloji Dergisi**, C. VIII, Ankara 1979, s. 403-457.

IMA : Osman Yıldız, **Isparta Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük),** Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.

İTOBA : Kenan ACAR, **İzmit'in Taşköprü, Ova ve Balören Ağızları,** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.

KBAYA: Ahmet Buran, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları: 669, Ankara 1997.

KırYA : Ahmet Günşen, **Kırşehir ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları: 745, Ankara 2000.

KİA : Ahmet Bican Ercilasun, **Kars İli Ağızları (Ses Bilgisi)**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.

KİEA : Ahmet Caferoğlu, "Konya İlinin Ermenek Ağzı", **TDAY Belleten 1972**, s. 1-16.

KİMİKA: Cevdet Şanlı, **Kırklareli İli Merkez İlçe Köyleri Ağızları,** Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1990.

KİAT : Ahmet Caferoğlu, **Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları),** TDK Yayınları: 116, Ankara 1994.

KMKA : Rıza Gül, **Kilis Merkez ve Köyleri Ağızları,** Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 1993.

KütYA : Tuncer Gülensoy, **Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, TDK Yayınları: 536, Ankara 1988.

KYA : Osman Özer, **Karlıova ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük),** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1990.

MalİA : Cemil Gülseren, **Malatya İli Ağızları, (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)**, TDK Yayınları: 737, Ankara 2000.

MKAT : Friedrich Giese, Materialien zur Kenntnis des Anatolischen Türkisch: Erzählungen und Lieder aus dem Vilajet Qonjah, New York, 1907.

MuğA : Ahmet Caferoğlu, "Muğla Ağzı", **TDAY Belleten 1962**, Ankara 1963, s. 107-130.

NYA : Serpil Akbulut, **Nazilili ve Yöresi Ağızları**, Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, Manisa 2002.

NevYA : Zeynep Korkmaz, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, I. Cilt, Ses Bilgisi, Ankara 1977.

OAAD : Ahmet Caferoğlu, **Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler**, TDK Yayınları: 585, Ankara 1995.

OİYA : Necati Demir, **Ordu İli ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük),** TDK Yayınları: 788, Ankara 2001.

OTA : Fatma Özkan, **Osmaniye Tatar Ağzı**, Ankara 1997.

RİA : Turgut Günay, **Rize İli Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük),** Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 27, Ankara 1978.

SİA : Burhan Paçacıoğlu, **Sivas İlbeyli Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük),** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987.

SKA : Hasan Bağcı, **Sarıcakaya Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 1997.

STİAT : Ahmet Caferoğlu, **Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yayınları: 91, Ankara 1994.

SYA : İbrahim Özkan, **Sandıklı ve Yöresi Ağız Özellikleri,** Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2001.

ŞYA : İrfan Keleş, **Şabanözü Yöresi Ağzı,** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı 1986.

ŞuhA : Yüksel Eleren, **Şuhut Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 1997.

TİSİKAD: Ayhan Durmazer, **Tekirdağ İli Saray İlçesi Köyleri Ağız Derlemeleri (İnceleme, Metin, Sözlük),** Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1996.

TYAD : Tuncer Gülensoy-Ahmet Buran, **Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler**, İstanbul 1992.

UKA : Zikri Turan, **Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı**, Ankara 1999.

UrMA : Sadettin Özçelik, **Urfa Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, TDK Yayınları: 666, Ankara 1997.

UşİA : Gürer Gülsevin, **Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)**, TDK Yayınları, Ankara 2002.

UTDK : Bernt Brendemoen, Trabzon Çepni Ağzı ve Tepegöz Hikâyesinin Bir Çepni Varyantı", Uluslar Arası Türkoloji Kongresi 1998, TDK Yayınları, Ankara 1998.

UYA : Ali Kirli, **Ula ve Yöresi Ağızları,** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Enstitüsü, Kayseri 1994.

VGÇAÖ: Hamza Zülfikar, "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri", **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, TDK Yayınları, Ankara 1978, s. 297-317.

YİKYTA: Ünal Demirezen, **Yozgat İli Kadışehri ve Yöresi Türkmen Ağızları (Metinler, İnceleme, Sözlük),** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1995.

YYA : Mustafa Ekinci, **Yeşilhisar ve Yöresi Ağızları (Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük),** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1993.

ZBKİA : M. Emin Eren, **Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları**, TDK Yayınları: 686, Ankara 1997.

KAYNAKLAR

📖 CLAUSON, Sir Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford University Press, London 1972.

📖 EREN, Hasan, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999.

📖 KARAHAN, Leyla, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yayınları, Ankara 1996.

📖 KOCASAVAŞ, Yıldız, **Türkçede Şahıs Zamirleri**, TDK Yayınları, Ankara 2004.

📖 KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara 2003.

📖 RÄSÄNEN, Martti, **Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen**, Helsinki 1969.